

Велин ПЕТРОВ

ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“, България

**СЛОВООБРАЗОВАТЕЛНИЯТ ФОРМАНТ *-ЛАР/-ЛАР-*
В БЪЛГАРСКАТА ТОПОНИМИЧНА СИСТЕМА**

Velin PETROV

“St. Cyril and St. Methodius” University of Veliko Tarnovo, Bulgaria

**THE *-LAR/-LAR-* WORD-BUILDING FORMANT
IN THE BULGARIAN TOPONYMIC SYSTEM**

The *-lar/-lar-* formant (from the Turkic *-lar*) is sparsely represented in the Bulgarian word-building system. In the languages from which it derives, this morpheme's function is connected to the building of plurals. The *-lar/-lar-* formant in Bulgarian has had its grammatical functions completely eliminated. It only occurs in certain obsolete or dialect words, and in a small number of toponyms. It had a significantly higher use frequency in toponymy in the not-distant past, which is largely connected to sociolinguistic and extralinguistic factors.

Ключови думи: словообразуване, топонимия, български език, езикова интерференция

Keywords: word-building, toponymy, Bulgarian language, language interference

Словообразователният формант *-лар/-лар-*, който е от чужд произход (от тюрк. *-lar*), е слабо представен в българския език. Функцията на форманта в езиците, от които произхожда, е свързана с образуването на множествено число. В тези езици *-lar* има служба на наставка, докато в българския език *-лар/-лар-* е формант с изцяло елиминирани граматически функции. Той се среща в някои архаизирани или диалектни думи, също и в отделни съвременни топоними. В недалечното минало е имал значително по-висока честота на употреба в топонимията, което е свързано до голяма степен със социолингвистични и екстралингвистични фактори.

С наставките *-lar* и *-ler* в тюркските езици, в това число и в съвременния турски език, се образуват формите за множествено число на имената. Изборът

на една от двете наставки в турския език зависи от така нар. *хармония на гласните* – съществуват *голяма вокална хармония*, при която гласните звукове се уподобяват по признака *мекост – твърдост*, и *малка вокална хармония* – при нея гласните се уподобяват по признаците *закръгленост – незакръгленост* и *теснота – широта* (Благова 2003: 10–11). Суфиксите, които се подчиняват само на *голямата вокална система*, функционират в два варианта – един с твърдата гласна *-a- (-lar)*, напр. *oda* ‘стая’ – *odalar* ‘стаи’ и втори – с меката гласна *-e- (-ler)*, напр. *ev* ‘къща’ – *evler* ‘къщи’ (Благова 2003: 14).

Според теорията на датския езиковед тюрколог К. Грьонбек (дат. Kaage Grønbech) наставката *-lar* първоначално не е изразявала число, а събирателност. Различаването на единствено и множествено число е било чуждо за древните тюрки. Само за древноуйгурския език К. Грьонбек допуска, че в него се е разграничавало *лице/индивид* (предшествало единственото число) и *съвкупност* (предшествало множественото число), което се обяснява като влияние, настъпило вследствие на езиковия контакт с индоевропейските диалекти (Grønbech, K. *Der türkische Sprachbau. Kopenhagen. 1936*. Цит. по Ревзин 1977: 163–164).

В своя очерк върху граматиката на древнотюркския език по материали от писмени паметници от първата половина на VIII век В. Г. Кондратиев твърди, че афиксът *-lap/-lär* се присъединява само към съществителни имена, обозначаващи лица, които имат събирателно значение. Ограничената употреба на афикса в писмените паметници от този период предполага, че категорията множествено число все още не се е оформила напълно. Морфемата *-lap*, както и непродуктивните суфикси *-m* и *-kun*, изразява не множественост, а събирателност (Кондратиев 1970: 7–8). В. Г. Кондратиев подкрепя теорията на датския тюрколог К. Грьонбек, но не изяснява произхода на морфемата *-lap/-lär* поради съществуването на многобройни хипотези по този въпрос, които не позволяват откриването на еднозначен и категоричен отговор.

Според авторите на *Сравнително-историческа граматика тюркских языков. Морфология* (1988) древният формант, изразяващ множественост, **-l-* може да бъде реконструиран чрез анализа на сложните афикси, в чийто състав влиза. Формантът е съставна част в морфемата за множествено число **-lar/*lär*, образувана от **-la/*-lä + *r*. Също така влиза в състава на формантите, които са показатели на събирателно множество *-lyq/-lik*, образуван от **l + *yq/*ik* и *-laq/-läk*, образуван от **-la/*-lä + *-q/*-k*. Освен това **-l* влиза в състава на морфемите, които образуват събирателни числителни имена **-ayula/*-äy'ülä: *-ayul/*-äy'ü + *-la/*-lä* и **-ayulan/*-äy'ülän: *-ayul/*-äy'ü + *-la/-lä + *-n*. Също и в морфемата *-lyşky*, образуваща в тувинския и в тофаларския език думи със събирателно значение (Тенишев 1988: 14).

В повечето съществителни събирателни имена в българския език, които са от турски произход, като *бакърлък* (от *bakırlar*), *бохчалък* (от *bohçalar*), *калабалък* (от *kalabalık*, ед.ч., или от *kalabalıklar*, мн.ч.), турската наставка *-lar* преминава в *-лък*. За наставката от турски произход *-лък (-лук)* Ст. Стоянов

смята, че се присъединява към съществителни имена предимно от турски произход и по този начин се образуват абстрактни съществителни от мъжки род, напр. *бабаитлък* от *бабаит*, *рахатлък* от *рахат*, *ергенлък* от *ерген* и др. Поради високата си продуктивност наставката е започнала да образува и абстрактни съществителни имена, като се добавя към основи на думи от домашен произход – *войниклък*, *овчарлък*, *сватлък* и др. Уточнено е още, че образуваните с наставката *-лък (-лук)* съществителни имена се употребяват най-вече в разговорната реч (Стоянов 1977: 38–39). Много рядко *-лар/-лер* се предава на български език с *-лар*. Такъв е примерът със съществителното име *габроваллар* (РРОДЛ¹, с. 78), в който според нас формантът *-лар* е белег за единствено число, което назовава семантично множество. Но по-важното е, че дори когато чуждата дума в езика ни е навлязла и функционира със суфикса *-лар*, то наставката не е припозната от българското езиково съзнание като морфема за множествено число. Затова суфиксът в чуждата дума или чуждият формант в думата от домашен произход се подчинява на българската граматическа система:

• *Габроваллар: мн.ч., остар.* ‘Габровци’, *Хем тия, дете им казват бахчованожии, и туй габроваллар, дете току сноват през Дунава – знаеш ли ги где ходят?* (Ц. Гинчев) (РРОДЛ, с. 78).

Формата за множествено число (но множествено число според авторите на речника) е съчетана с показателното местоимение в единствено число *туй* (*туй/това габроваллар*, а не *тия/тез(и) габроваллар*), затова смятаме, че *габроваллар* е по-скоро форма в единствено число (при това съществителното име според нас е *singularia tantum*) със събирателно значение от типа на старите събирателни съществителни, като *туй/това снопе*, *туй/това листе*, *туй/това госте*. В посочения пример имаме „*тия, дете им казват бахчованожии*“, но „*туй габроваллар*“. В продължението „*дете току сноват през Дунава – знаеш ли ги где ходят?*“ глаголите и кратката форма на местоимението са в множествено число, защото се отнасят и за *бахчованожии*, и за *габроваллар*.

Друг пример на съществително име, в чийто морфеман състав присъства формантът *-лар-*, е думата *женихларе*.

- *да даде Господ да ѝ дойдат*
от девет села женихларе², [а не *от девет села женихлар*]
от десетото да съм аз.

¹ В статията отгук до края ще бъдат използвани следните съкращения: **РРОДЛ** вместо *Речник на редки, остарели и диалектни думи в литературата ни от XIX и XX век*; **РБЕ БАН** вместо *Речник на българския език. Т. 1–14*; **РССИБ** вместо *Речник на селищата и селищните имена в България 1878 – 1987*; **ТБР** вместо *Турско-български речник*. Библиографското описание на речниците е в края на изследването.

² Откъс от коледна благословия, записана в село Терзийско, Карнобатско (вж. Моллов 2005–2010: <<http://liternet.bg/folklor/sbornici/blagoslovii/terziisko.htm>> (30.11.2020 г.).

В примера *женихларе* със знач. ‘годежари’ към думата от домашен произход (*жених*, староб. *жѣннхъ*, -а, м.р.) е присъединен суфикс с турски произход (*-lar* > *-лар*), който не е припознат като белег за множествено число и затова е допълнен с морфемата *-е* – стар показател за събирателност, преосмислен на по-късен етап от развитието на българския език като знак за множествено число. Производни думи на словоформата, образувана от съществителното *жених* и наставката *-лар*, се срещат в диалектните говори: *женихларство* ср.р. ‘посредничество за женитба, сватосване’, също и *женихъл* м.р. и *женихла* ж.р. ‘посредник за женитба, годечар, сватовник’. Напр. *Ако е женихларството ви за друго, то не знам, но ако е за около вас, то аз отсега още ви казвам, че женихлите ви не ще се върнат.* (сп. *Китка*) (РРОДЛ, с. 133). Формите *женихлар* и *женихларка*, която също би трябвало да съществува, щом като има жени, които извършват *женихларство*, имат еднакво значение със съществителните *женихъл*, *женихла*, засвидетелствани в РРОДЛ.

Още няколко примера със съществителни нарицателни имена, в чийто състав влиза наставката *-лар*, заимствана без промяна на структурата, но и без промяна в значението, т.е. изразяваща „обикновено“ множествено, а не единствено число (или „събирателно“ множествено число), откриваме в други литературни произведения³:

- *Чорбаджилар, заповядайте в конака, аз ви арестувам тая нощ.* Ив. Вазов, „Поборник“;
- *Вървете си, чорбаджилар, аз ще изпитам челебият на конака!* Ив. Вазов, „Под игото“;
- *Но, чорбаджилар, тук пише за една църква? <...> Ама какво става там, чорбаджилар, по вашите махали, какви са тия байраци, защо бунтуват раята, чорбаджилар? <...>* Д. Талев, „Железният светилник“;
- *Кого търсите, чорбаджилар?* Д. Талев, „Илинден“;
- *Ние, чорбаджилар, сме неколцина от онези, заради които вашият господар Абдул Азис хан ви удостои с почетни нишани.* Ц. Родев, „Бурята“.

Съществителното име *чорбаджилар* е образувано със суфикса за множествено число, използван в турския език *-лар*, който е прибавен към основа, която също е заета от турски – *çorbacı*. Подобни образувания не са характерни за българския език, затова ги откриваме на много малко места по страниците на художествената ни литература, използвани най-вече със стилистична цел. Наставката *-лар* в непроменен вид ще открием само в думи, които са маркирани с отрицателна оценъчност *чорбаджия* (*чорбаджилар*), *ага* (*агалар*), напр. *Агалар, смилете се за един болнав със стари кокали човек.* Ив. Вазов, „Под игото“. Прави впечатление, че във всички примери на *-лар*, които откриваме,

³ По въпроса за турцизмите в българския език вж. още и изследването на М. Стаменов *Съдбата на турцизмите в българския език и в българската култура* (Стаменов 2011).

съществителното име е във вокативна форма. Когато не е в звателна форма, съществителното име, завършващо на *-лар*, е подчинено изцяло на българската граматическа система чрез прибавяне на морфема за множествено число *-и* или *-е*, и на определителен член (когато е необходимо):

• *Агаларите в кафенетата шепнеха и без причина се озъртаха боязливо, кафетата не им се услаждаха.* Ц. Родев, „Бурята“;

• <...> *гледаше смело с големите си, тъмни очи, та и най-злите агалари в Преспа приказваха по-кратко с него.* Д. Талев, „Преспанските камбани“.

Неслучайно в многотомния академичен тълковен речник в речниковата статия за съществителното име *агалар* е посочена форма за множествено число *агалари* (вж. РБЕ БАН, Т. 1, с. 240). Но *агалар* букв. означава *аги* – доказателство, че наставката за множествено число, използвана в турския език, не е припозната от българското езиково съзнание като показател за множествено число, а напротив – като белег за единствено число, е съществуването на формата *агалари* (чл. *агаларите*), в която има две морфемии, изразители на множествено число, но само едната (българската *-и*) е активната, а другата е възприемана като част от корена на съществителното име.

Наставката от турски произход *-lik/-lîk/-lu(k)/-lû(k)* > в бълг. език *-лик/-лък/-лук/-люк*, предадена на български език с *-лик* (напр. *мисирлик*, *емишлик* и др.), има по-ограничена употреба в сравнение с *-лък*, когато предава тур. суфикси *-lar/-ler*. В турския език наставката спада към групата суфикси, които имат четири фонетични варианта. Тези наставки се подчиняват както на *голямата*, така и на *малката вокална хармония* и имат следните вокални варианти *-li/-li/-lu/-lû* (Благова 2003: 14–15). Те образуват прилагателни имена от съществителни имена (*tuz* ‘сол – *tuzlu* ‘солен’, *süt* ‘мляко’ – *sütlü* ‘млечен, с мляко’), също и съществителни имена, които означават място. В българския език, както отбелязахме, се срещат рядко думи, образувани с този суфикс: *мисирлик* 1. м.р., sing.t. ‘царевични стъбла’ или 2. м.р., ед.ч./мн.ч. *мисирлици* ‘място, където има царица; царичина нива; царичик’. Вариантът на морфемата *-lik* на български език се предава с *-лък*, пример за това е съществителното *kalabalık* (ед.ч.) – на бълг. език *калабалък*. По-вероятно е думата да е заета от турското съществително в ед.ч., а не от по-рядко използваното мн.ч., завършващо на *-lar*: *kalabalıklar*. Към имената на *-lû(k)* можем да посочим *bölük* – на бълг. език *билюк*.

Формантът *-лар/-лар-* в миналото е имал и една малко известна днес роля в речта, която същевременно е твърде интересна. По време на османското владичество е съществувала практика родовете имена на най-заможните български фамилии да се образуват не само според българската антропонимична традиция – с наставките *-ов*, *-ев*, *-ски*, *-ич*, *-ин* (напр. *Томов*, *Станев*, *Златарски*, *Кръстевич*, *Жекин*), а също и чрез прибавяне на морфемите *-лар* (< *-lar*) или *-олу/-оглу* (< тур. *-oğlu* със знач. ‘син на’). Родовете имена на *-олу/-оглу*

са по-познати, при това се срещат и в антропонимичните системи на други балкански народи, напр. *Денкоглу, Гочоолу, Дочоолу*, гръцките фамилни имена *Κεδίκογλου, Παλάζογλου, Μήτρογλου*, румънското фамилно име *Davidoglu* и др. Вероятно българският и турцизираният вариант на подобни родови имена са били употребявани паралелно, както свидетелства Р. Кокаличева в изнесените от нея данни за село Елена (Харманлийско), напр. *Кафите* и *Кафаджиолар, Томановци* и *Томаноолар, Илиевци* и *Илиолар, Начовци* и *Начоолар* (Кокаличева 2012: 196–197). „Тези форми на родовите имена са наложени вероятно от административни, данъчни и други владелчески отношения“, срещат се и днес в речта на много възрастните хора в Харманлийско, а може би и на други места в Южна България, но в речевата практика се наблюдава стремеж към заменяне на чуждата форма с българската (Кокаличева 2012: 196).

В българската топонимична система днес са запазени съвсем малко на брой съществителни собствени имена, в които откриваме форманта *-лар/-лар* (или *-лер/-лер*). За разлика от това има сравнително повече съществителни имена сред топонимите, в чийто състав присъства морфемата *-лък*, напр. *Казанлък, Буковлък, Добралък*. Също така тя е част от многобройни имена на местности, повечето от които в основната си форма са определени (членувани), което е обусловено от характеристиката на тези микропоними⁴, напр. *Ахчалъка, Балталъка, Бостанлъка, Вишалъка, Дренакълъка, Кайлъка, Пожарлъка, Харманлъка, Хисарлъка, Янъкълъка*.

Не така е стоял въпросът в миналото, що се отнася до честотата на употреба на топоними, в чийто състав влиза формантът *-лар/-лар*. В забележителния *Речник на селищата и селищните имена в България 1878 – 1987* (РССИБ) на Н. Мичев и П. Коледаров са засвидетелствани стотици топоними от времето преди и след освобождението на по-голямата част от българските земи от османско владичество, в които откриваме суфикса *-лар* или в малко по-редки случаи наставката *-лер* в състава на съществителни собствени имена на селища, образувани от османотурски съществителни нарицателни имена, прилагателни имена и съществителни собствени лични имена. Постепенното преименуване на селищата започва още в първите десетилетия след Освобождението на България, за да достигне до най-активния период през 30-те години на XX век. Често срещано сред местното население по онова време е било дадено селище да е познато и наричано с повече от едно наименование – със старото (българското име) и с новото (турското име) или с вариантни форми на новото – еднакъв корен, но различни наставки или окончания в

⁴ Р. Русинов нарича функцията на определителния член в микропонимията *номинопроприална* (или специфично отделителна) и смята, че тя се е развила върху основата на значението на индивидуалната определеност, като с оглед на новата си роля излиза от чисто граматическите си рамки. Членуването в микропонимията е един от начините за превръщането на съществителни нарицателни имена в съществителни собствени (Русинов 1990: 84).

края на думата⁵. При една част от названията са възвърнати старите български имена, които османските турци са променили, като са превеждали българския топоним на османотурски език или са именуvalи населеното място с османотурска дума, която няма общо със старото българско наименование. Интересно е, че при някои от преименуваните чрез превод от османотурски на български език топоними на съществителното собствено в множествено число съответства съществително собствено в единствено число, напр. *Емирлер* (от тур. *emir* ‘емир, владетелска титла в някои мосюлмански държави’ + *-ler*) става *Боул* (*боул* ‘прабългарска висша държавническа титла’), *Сагърлер* (от тур. *sağır* ‘глух’ + *-ler*) е преименувано на *Глухар*, *Шахинлар* (от тур. *şahin* ‘сокол’ + *-lar*) се превръща в *Соколник*, друго селище на име *Шахинлер* (*şahin* + *-ler*) с вариант *Шахинлар* обаче е преименувано на *Соколите*, *Арсланлар* (от тур. *arşlan, aşlan* ‘лъв’ + *-lar*) получава наименованието *Лъвска* (име на несъществуваща вече махала в Кърджалийско). Това може да има две вероятни обяснения: 1. преведеното от османотурски на български език наименование получава старото си българско име, което е било в единствено, а не в множествено число или 2. комисията, която е преименувала селищата в новоосвободените български земи, невинаги е взимала под внимание граматическите особености на топонимите⁶. Същевременно има и немалко примери, в които и старият (окончаващ на *-лар* или *-лер*), и новият топоним са в множествено число, напр. *Арнаутлар* (от тур. *arnavut, arnaut* ‘албанец’ + *-lar*) става *Албаници*, *Маджарлар* (от тур. *macar* ‘унгарец, остар. маджар’ + *-lar*) се преименува на *Маджари*, *Бостанджилар* (от тур. *bostancı* ‘бостанджия (1. собственик на бостан; 2. пазач на бостан; 3. градинар; 4. войник от охраната на султанския дворец)’ + *-lar*) се превръща в *Бостанци*, *Демирджилер* (от тур. *demirci* ‘ковач; железар’ + *-ler*) става *Железари*, *Горно юруклер* (с вариант *Горни юруклер*) (от тур. *yürütek* ‘ходя’ > *yürük* ‘юрук, турски скитащ пастир, номад’ + *-ler*) е преименувано на *Горни юруци*, *Калайджилар* с вариант *Калайджилари* (от тур. *kalaycı* ‘калайджия’ + *-lar / -lar-* с добавено на българска почва окончание *-и*) е

⁵ Десетки години след преименуването на повечето от населените места и днес в някои региони на България много от възрастните жители употребяват стари названия особено когато говорят за съседно на тяхното селище. Така например в хасковското село *Узунджово* от възрастните му жители могат да бъдат чути старите топоними *Корджул*, *Куруджиево* или *Коруджи* вместо *Александрово* (днешното име, което съседното на *Узунджово* село носи от 1947 г.), *Солмас* вместо *Воден* (съвременното име, което селото придобива през 1906 г.), *Марица* вместо *Симеоновград* (актуалното име, с което градът е преименуван през 1981 г.) и др.

⁶ Второто предположение според нас е по-правдоподобно, но не трябва да се пренебрегва и фактът, че между 1878 г. и 1912 г. местните органи на управление в някои части на България променят малък брой имена на населени места самоинициативно, без да има административна намеса на централната власт, т.е. местните първенци и населението, а не някоя държавна комисия от специалисти извършват тази дейност (РССИБ, с. 8).

преименувано на *Калайджиши*. Има случаи, макар и единични, в които старото селищно име на *-лар* е преобразувано в топоним с форма не в множествено число, а в единствено число като събирателно съществително, завършващо на наставката *-е* – *Сабунджилар* (от тур. *sabunsci* ‘сапунар, сапунджия; човек, който произвежда или продава сапун’ + *-lar*) се превръща в *Сапунаре* < сапун + суфикс *-ар* + суфикс класификатор *-е* (*Сапунаре* е име на селище, което вече не съществува); *Юваджилар* (от тур. *uyva* ‘гнездо’ + *-ci/-ci* + *-lar*) се преименува на *Гнездаре* < гнезд- + суфикс *-ар* + суфикс класификатор *-е*. Малка част от огромния брой на селищните имена по българското землище от края на XIX и началото на XX век, завършващи на *-лар* и *-лер*, е представена от следните топоними: *Авдалар* (дн. *Ловец*), *Азаплар* (дн. *Скърбино*), *Атмаджилар* (дн. *Соколино*), *Бахарлар* (дн. *Бахарско*), *Вайслар* (дн. *Орлово*), *Гевреклер* (дн. *Калиманци*), *Герзалар* (дн. *Петлешково*), *Гьочилер* (дн. *Друмче*), *Гюджеклар* (дн. *Малино*), *Доймушлар* (дн. *Ситово*), *Дойранлар* (дн. *Дойранци*), *Елджилер* (дн. *Жинзифово*), *Исаклар* (дн. *Иванци*), *Ибрахимлер* (дн. *Аврамово*), *Иланджилар* (дн. *Змейно*), *Йордеклер* (дн. *Патица*), *Казанджилар* (дн. *Котлари*), *Казчилар* (дн. *Гълъбари*), *Калайджилар* (дн. *Калайджиево*), *Кара атлар* (две селища са носили това име, те са преименувани по следния начин: дн. *Врани кон* и дн. *Конево*), *Караманлар* (дн. *Караманци*), *Кюселер* (две селища са имали това име, преименувани са съответно на дн. *Брусевци* и дн. *Телериџ*), *Кюстекчилер* (дн. *Верижари*), *Макаклар* (дн. *Енчец*), *Махмутлар* (дн. *Синигер*), *Налбантлар* (дн. *Подкова*), *Окчилар* (дн. *Александрово*), *Пандугузлар* (дн. *Беснурка*), *Рамаданлар* (дн. *Великденче*), *Рахманлар* (дн. *Благовец*), *Сарлар* (дн. *Глухар*), *Трубчолар* (дн. *Орляк*), *Узулар* (дн. *Длъжско*), *Фарфалар* (дн. *Веслец*), *Хаджилар* (дн. *Вранско*), *Хаджилар* (дн. *Калугерене*), *Хасанлар* (дн. *Гецово*), *Хасъмлар* (дн. *Орешиница*), *Хорозлар* (общо четири селища са носили това наименование, те са преименувани така: дн. *Петелово*, дн. *Петлино*, дн. *Петлите*, дн. *Повет*), *Чакмаклар* (дн. *Кременец*), *Чакърлар* (дн. *Ястреб*), *Юкюзчилар* (дн. *Воловарци*), *Юваджилар* (дн. *Гнездаре*), *Юнузчулар* (дн. *Балканци*), *Яйджилар* (дн. *Веслец*) и др.

Всички споменати дотук топоними и останалите, които окончават на *-лар* и *-лер*, поместени в РССИБ, не представят нищо извънредно със своя морфемен състав. Налице е стар тюркски словообразователен компонент, който в по-далечното минало е бил белег за *събирателност*, а в по-късен етап от развитието на тюркските езици започва да изразява *обикновено множествено число*, а освен това очевидно притежава висока фреквенция в османотурската топонимия. Наличието на граматически показател за събирателност в топоним би могло да се обясни с това, че „събирателността е удобен начин за назоваване на землище, пространство от площи, свързани по някакъв признак“ и затова се използва като словообразователен тип в топонимията (Пернишка 2012: 116). В предишно наше изследване, посветено на събирателните имена в българ-

ската топонимия, достигнахме до заключението, че предвид консервативността, която съществува при топонимите, дължаща се най-вече на факта, че те в повечето случаи се приемат от езиковото съзнание като константа, която не е нужно да се вкарва в граматически парадигми, белезите на лингвистичната събирателност в тях са петрифицирани. Въпреки това следи от процеса на преосмисляне на старите показатели на събирателността като морфема, изразяващи обикновено множествено число, откриваме и в топонимичната система. Това обяснява защо например сред българските топоними в различни краища на България наред с *Крушаре* срещаме и *Крушари*, освен *Маджаре* съществува и *Маджари*. Другата забележителна особеност при събирателните имена в българската топонимия се крие в тяхното словообразуване – при тези топоними се използва много широк набор от словообразователни морфема: *-е, -ак, -як, -ок, -олак, -лък, -я, -ник, -ище, -(н)ища, -овци, -евци*, напр. *Синьо камене, Соколаре, Маджаре, Трънак, Орешака, Каменяк, Шипок, Крушолак, Вишналька, Конопята, Брезник, Пчелинище, Брестница, Ръжища, Момчиловци, Добревици*. Почти всички наставки класификатори от домашен произход, с които се формират прототипични събирателни имена, са засвидетелствани и в състава на събирателните имена в българската топонимична система. Освен това сред суфиксите се открояват и такива, които имат висока фреквенция и са характерни само за *събирателните имена*, функциониращи като топоними (Петров 2017: 278–285). По-интересното относно топонимите на *-лар* и *-лер* от края на XIX и началото на XX век е не това, че са многобройни и широко разпространени по българските земи преди и след Освобождението, а че наред с тях са се употребявали множество топоними, в чието абсолютно краесловие не стоят морфемите *-лар* и *-лер*, а българските морфема *-е* или *-и* – *ларе, лари, лери*. Първата морфема (*-е*) е старият суфикс класификатор, образуващ съществителни събирателни имена от типа на *снопе, листе, клоне, камъне, госте, гробе, тръне, Ливадето, Крушаре, Биволаре, Сватбаре*. Втората морфема (*-и*) е флексията за образуване на обикновено множествено число. Някои от тези топоними са *Абдуларе* (дн. *Априлци*), *Налбантларе* (дн. *Ковачите*), *Махмутларе* (дн. *Славянин*), *Налбантлари* (дн. *Ковачево*), *Доброджелари* (дн. *Добротица*), *Сюнечилери* (дн. *Резач*), *Кючуклери* (дн. *Бяло поле*). Откриваме случаи, в които са съществували два и дори три варианта на едно топонимично название – първият завършва на тюркската наставка *-лар* или *-лер*, а вторият и третият окончават на съчетание между чуждия формант и прибавената към него българска морфема (*-е* или *-и*), напр. *Аканджилар* и *Аканджилари* (дн. *Петко Славейково*); *Влахлар* и *Влахлари* (дн. *Долище*); *Кешкекчилер* и *Кешкекчилери* (дн. *Изворово*); *Хамзалар* (дн. *Добриново*), *Хамзалари* и *Хамзаларе* (дн. *Бориново*), *Ачлар*, *Ачларе* и *Ачлари* (дн. *Екзарх Антимово*). При един-единствен топоним открихме два варианта на названието, единият от които е различен от описаните по-горе: 1. с познатия ни завършек след корена на думата *-лари* и

2. със завършек след корена на думата *-ларци*, образуван от *-лар* + наставката *-ци*, от която при преминаване от единствено в множествено число суфиксното [е] след съгласен звук изпада (Стоянов 1980: 180). Става дума за топонимите *Атлари* и *Атларци* (*ат* < тур. *at* ‘буен жребец; кон’ + *-лар* + *-у/-(е)ци-и*), с които се е назовавала махала в Еленско, причислявана до 1892 г. към село *Буйновци* и махала *Духлевци* (РССИБ, с. 154). Преименувана е през 1934 г. на *Конянци* и е заличена поради обезлюдяване през 1976 г.⁷

Както отбелязахме по-рано, в съвременната българска топонимична система има много малко селищни названия, в които се съдържа формантът *-лар/-лар*. Почти не са останали следи от онази висока фреквенция на тюркските морфемни за образуване на множествено число в състава на топонимите. Това, че в езиковото съзнание на българите формантът *-лар* никога не е припознат като флексия за образуване на множествено число, а е бил възприеман като част от корена на турската по произход дума, е основната причина топонимите, в които той е бил съставна част, и самата словообразователна функция на морфемата да избледнеят и да отпаднат по съвсем естествен начин. Разбира се, не трябва да се подценява и фактът, че след 1878 г. и последвалите политически процеси, продължилите национални борби за обединение и освобождение на българите, които са останали извън политическите граници на българската държава, се появяват и екстралингвистични предпоставки, подпомогнали архаизирането на ролята на форманта в топонимичната система. Като част от постигането на националния ни идеал и като порив за народностно възраждане се активизират процеси, следствие на които е и напълно закономерният развой към отпадане на османотурските названия на селищата по българските земи. Този естествен стремеж, възобновен с голяма сила в епохата на ранното Българско възраждане, е подпомогнат по-късно и от българския политически, културен и научен елит. В съвременната българска топонимия и микротопонимия все още има остатъци от старите османотурски названия. Дали е редно това, че те не са заличени напълно, е отделен въпрос.

Съвременните топонимични названия, които съдържат в състава си форманта *-лар/-лар-*, разширен с наставката класификатор, изразяваща събирателност, *-е*, са *Чепеларе* и *Сунгурларе*. *Чепеларе* е наименованието на село, което влиза в границите на българската държава след Съединението на Княжество България и Източна Румелия през 1885 г. Преобразувано е в град през 1964 г. (РССИБ, с. 286). Едно от вероятните предположения за етимологията на названието е свързано с турската дума *çepel* ‘1. мръсен, гнусен, кален; 2. нечист, примесен; мътен; 3. буря; бурен; буреносен; 4. тъмен (за цвят)’ (ТБР, с.

⁷ Махала *Атлари/Атларци*, преименувана на *Конянци* (Еленско), понякога неправилно се бърка със село *Атлари* с вариант *Атларе*, преименувано през 1906 г. на село *Жребчево* (Сливенско), което е заличено през 1965 г. след изселване на населението. Това се случва година, преди да бъде завършен строежът на едноименния язовир (разположен в Сливенско и Старозагорско), който оставя село *Жребчево* заедно с още две села под вода.

102) и с *çepellik*, *-ği* '1. бурно снежно време; 2. дъжделив сезон през годината; 3. мръсно и кално място'. Това схващане съответства на историко-етнографските данни, които В. Дечев представя в своето двутомно изследване, посветено на миналото на *Чепеларе*. Според него населеното място възниква след сливането на няколко близки и по-отдалечени махали, най-старата от които е издигната върху някогашно лятно юрушко заселище, наречено *Чепелли*. То е основано в началото на XVIII век от гюмюрджинско-ениджевски юруци (вероятно дошли от беломорското селище *Чепелли кьой*), които са летували със стадата си около четири месеца годишно в *Чепелли*. През останалото време от годината колибите и мандрите на юруците са били пазени от техни доверени помощници – предимно жители на Средните Родопи, които са станали първите постоянни заселници в селището (Дечев 1928: 39–53). Правдоподобна донякъде изглежда и връзката на топонима *Чепеларе* с „турско-българското хибридно съществително име“ *чепеляк* м.р. 'много стръмно място' < тур. *çeper* 'стена преграда', при което [г] > [л] по аналогия с *чепел* '1. заядлив човек; 2. прил. упорит, твърдоглав; 3. боклук' (Барболова 2013: 414). Към корена на думата е добавена морфема за образуване на множествено число *-лар* > *-лар-*, възприемана от българското езиково съзнание като част от корена, и прибавен към „корена“ *чепе(л)лар-* суфикс класификатор *-е*.

Сунгурларе (с по-стари варианти *Сунгурлари* и *Сонгурларе*) е име на село, което също е присъединено към българската държава през 1885 г. Преобразувано е в селище от градски тип през 1964 г. и е обявено за град през 1974 г. (РССИБ, с. 261). Етимологията на топонимичното название е свързана с турското съществително нарицателно име *sungur* 'вид бял сокол' > *сунгур-* с добавен към корена формант *-лар-* и присъединена към конструкцията наставка класификатор *-е*. Съществуват предположения, че коренът на думата може да има прабългарски произход, а не османотурски, но те не са безспорни.

Можем да открием форманта *-лар-* в още един съвременен български топоним – *Чакаларово*, образуван от турската дума *çakallar* мн.ч. 'чакали' (< *çakal* 'чакал' + *-lar*), при която на българска почва изпада единият от повтарящите се в края на корена и началото на форманта след корена консонант [л], както се е случило и при топонима *Чепеларе*, и се прибавя наставката от домашен произход *-ово*, която е сред продуктивните суфикси за образуване на съществителни собствени имена на населени места. Старото име на *Чакаларово* е *Чакал кьой*. Днешното кърджалийско село е присъединено към България по време на Балканската война през 1912 г. Преименувано е от *Чакал кьой* на *Чакаларово* през 1934 г.⁸ В българската топонимична система има

⁸ Съществуват хипотези, че село *Чакал кьой* е преименувано на *Чакаларово* в чест на известния български революционер Васил Чекаларов (роден в село Смърдеш). Това според нас е несъстоятелно схващане. Вярно е, че в Северна Македония и Република Гърция изписват фамилното име на българския революционер по два начина –

още няколко селищни названия, образувани от корена *чакал*: *Чакалар* > дн. *Чакалци* (Кърджалийско), *Чакали* (Великотърновско), *Чакалите* > дн. *Искра* (Габровско), *Чакалите* / *Чакали* > дн. *Донкино* (Габровско), *Чакалите* (Габровско) (РССИБ, с. 284).

Относно форманта *-лер/-лер-*, допълнен с морфемата *-и* (както в миналото, така и днес в топонимичната система не са засвидетелствани варианти с присъединена морфема *-е* към *-лер/-лер* – **-лере*), единственият топоним, който откриваме, е *Меричлери*. *Меричлери* е названието на село, присъединено към България след Съединението през 1885 г., преобразувано е в град през 1983 г. Етимологията на топонима се свързва с турското наименование на река Марица, която преминава през селището – *Meriç*, с прибавена наставка *-ler* за образуване на множествено число > *meriçler* ‘маричани’ > *меричлер-* и присъединена на българска почва флексия *-и* за образуване на множествено число > същ. нар. *меричлери* > *Меричлери*.

Формантът *-лар/-лар-* в българската топонимична система и в малобройните архаизирани и диалектни думи, в чийто състав участва, е напълно деграмаатикализиран и е възприеман от българското езиково съзнание не като показател на събирателност или множествено число, а като част от корена. В топонимичните названия, в които участва, морфемата се присъединява изключително към основи от турски произход (или персийски и арабски, но чрез турско посредничество), докато в някои от диалектните и остарелите думи може да бъде открит в съчетание с основа от домашен произход, същото се отнася и за антропонимичните названия. Когато е присъединен към не-турска основа, формантът с елиминирана граматическа функция по-скоро има семантична и до известна степен оценъчна роля – сигнализира, че думата има някаква връзка с епохата на османското владичество по българските земи, напр. *габроваллар*, *женихлар*, *Томаноолар*, *Начоолар*. При антропонимите можем да разчетем и оценъчност, защото с подобни названия са се наименували богатите родове по време на османското владичество, т.е. онези български фамилии, които благодарение на богатството си се доближават до престижа и до статута на османските господари, отдалечавайки се от безправната рая, и вече не са

съответно Васил Чекаларов / Чакаларов и Βασίλ (Τσίλιος) Τσεκαλάρωφ / Τσακαλάρωφ, също така е вярно, че има още един български революционер от онази епоха със сходно фамилно име – Васил Чехларов (с варианти на фамилното име Чекаларов и Чакаларов според различни източници) (роден в село Коритен). Но като вземем предвид старото име на населеното място, правописа на името и фамилията на Васил Чекаларов (от Смърдеш), като се доверим на данните в РССИБ (с. 284) и на тенденциите и закономерностите в топонимичната система от края на XIX и началото на XX век, смятаме, че подобно схващане е в сферата на народната етимология.

просто *Томанови, Томановци, Томановците*, а са и *Томаноолар*⁹. Вероятно както за турците, така и за не-турците, които са наричали по този начин подобни родове, е имало допълнителна семантика, прибавена с форманта *-лар* – за едните тя е била положителна, а за другите – отрицателна. Относно *побългаряването* на османотурските топоними на *-лар* посредством прибавянето към тях на българските морфеми *-е* и *-и* можем да заключим, че то е ставало на местна почва, не е дало отражение впоследствие върху новотурската топонимична система, в която, между другото, топонимите на *-лар* или *-лер* са рядкост днес (от близо 600 топонима на съвременни турски градове и градчета морфемата *-lar* открихме само в 10 названия: *Къркларели (Лозенград), Кованчълар, Махмутлар, Ортаklar, Давутлар, Акарлар, Авсаллар, Чобанлар, Сарълар, Ишъклар*; а морфемата *-ler* – в 4: *Денизчилер, Пасинлер, Чифтелер, Гьозчюлер*). Това адаптиране на турския топоним към българската речева практика е водило след себе си според нас единствено до съществуването на паралелни варианти на селищното название – *Ачлар, Ачларе, Ачлари*. Интересно би било да се изследва дали има някаква връзка между етническият състав на населеното място и завършека на топонима, с който българите са го назовавали, т.е. дали в селищата, наричани с топонимите на *-ларе, -лари, -лери*, е имало по-голям брой български жители в сравнение с населените места, назовани с топоним на *-лар* или *-лер*. Какъвто и да е отговорът на въпроса, сигурно е, че наличието на формантите *-лар/-лар-* и *-лер/-лер-* в съчетание с българските морфеми *-е, -и, -ци, -ово* в българската топонимична система е интересна следа от динамичните процеси, които са се случвали в нея през многовековната българска история на Балканския полуостров.

ЛИТЕРАТУРА // BIBLIOGRAPHY

- Барболова 2013:** *Барболова, З.* Речник на турско-българските хибридни съществителни имена. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“. [**Barbolova 2013:** *Barbolova, Z.* Rečnik na tursko-balgarskite hibridni sashtestvitelni imena. Sofia: Akademichno izdatelstvo „Prof. Marin Drinov“].
- Благова 2003:** *Благова, Т.* Турски език. Самоучител в диалози. Плевен: Грамма. [**Blagova 2003:** *Blagova, T.* Turski ezik. Samouchitel v dialozi. Pleven: Gramma].
- Дечев 1928:** *Дечев, В.* Миналото на Чепеларе. Принос за историята на Родопа. Книга I. София: Печатница „Гладстон“. [**Dechev 1928:** *Dechev, V.* Minaloto na Chepelare. Prinos za istoriyata na Rodopa. Kniga I. Sofia: Pechatnitsa „Gladston“].

⁹ Подобна тенденция има в антропонимията по време на османското владичество и съпътстващата го в различни моменти гръцка асимилационна спрямо българите политика, когато немало българци са се гърчеели, напр. при личните имена *Михалаки* вместо *Михал*, *Стоилаки* вместо *Стоил*, при фамилените имена *Пенчос* вместо *Пенчов*, *Бодури* вместо *Бодуров*, *Христидис* вместо *Христов*. Последните три примера заимствахме от П. Радева (Радева 1993: 11–12).

- Кокаличева 2012:** *Кокаличева, Р.* Изолиран топонимичен тип от Харманлийско. – Състояние и проблеми на българската ономастика. Том 12. Велико Търново: Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий“. [**Kokalicheva 2012:** *Kokalicheva, R.* Izoliran toponimichen tip ot Harmanliysko. – Sastoyanie i problemi na balgarskata onomastika. Tom 12. Veliko Tarnovo: Universitetsko izdatelstvo „Sv. sv. Kiril i Metodiy“].
- Кондратиев 1970:** *Кондратъев, В. Г.* Очерк грамматики древнетюркского языка. Ленинград: Издательство ленинградского университета. [**Kondratiyev 1970:** *Kondrat'yev, V. G.* Ocherk grammatiki drevnetyurkskogo yazyka. Leningrad: Izdatel'stvo leningradskogo universiteta].
- Моллов 2005–2010:** *Моллов, Т.* (съставител и редактор). Български коледни благословии. Варна: Електронно издателство „LiterNet“ (2005–2010). [**Mollov 2005–2010:** *Mollov, T.* (sastavitel i redaktor). Balgarski koledni blagoslovii. Varna: Elektronno izdatelstvo „LiterNet“ (2005–2010)].
- <<http://litenet.bg/folklor/sbornici/blagoslovii/content.htm>> (30.11.2020 г.) []
- Пернишка 2012:** *Пернишка, Ем.* Местните имена в Свищовско. София. [**Pernishka 2012:** *Pernishka, Em.* Mestnite imena v Svishtovsko. Sofia].
- Петров 2017:** *Петров, В.* Събирателните имена в българската топонимия (Предварителни бележки). – В: Език свещен. Юбилеен сборник по случай 70-годишнината на проф. д-р Пенка Радева. Велико Търново: Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий“. [**Petrov 2017:** *Petrov, V.* Sabiratelnite imena v balgarskata toponimiya (Predvaritelni belezhki). – In: Ezik sveshten. Yubileen sbornik po sluchay 70-godishninata na prof. d-r Penka Radeva. Veliko Tarnovo: Universitetsko izdatelstvo „Sv. sv. Kiril i Metodiy“].
- Радева 1993:** *Радева, П.* Паралелни имена през Възраждането. – Проглас. Том 7. Брой 1. Велико Търново: Университетско издателство. [**Radeva 1993:** *Radeva, P.* Paralelni imena prez Vazrazhdaneto. – Proglas. Tom 7. Broy 1. Veliko Tarnovo: Universitetsko izdatelstvo].
- РБЕ БАН:** *Речник на българския език.* Т. 1–14 (продължава). София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, „Емас“, 1977 – 2012. [**RBE BAN:** *Rechnik na balgarskiya ezik.* Т. 1–14 (prodalzhava). Sofiya: Akademichno izdatelstvo „Prof. Marin Drinov“, „Emas“, 1977 – 2012].
- Ревзин 1977:** *Ревзин, И. И.* Современная структурная лингвистика. Москва: Наука. [**Revzin 1977:** *Revzin, I. I.* Sovremennaya strukturnaya lingvistika. Moskva: Nauka.]
- ПРОДЛ:** *Речник на редки, остарели и диалектни думи в литературата* ни от XIX и XX век. Съст.: Ст. Илчев, А. Иванова, А. Димова, М. Павлова. София: Емас, 1998. [**RRODL:** *Rechnik na redki, ostareli i dialektni dumi v literaturata* ni ot XIX i XX vek. Sast.: St. Ilchev, A. Ivanova, A. Dimova, M. Pavlova. Sofia: Emass, 1998].
- РССИБ:** *Речник на селищата и селищните имена в България 1878–1987.* Съст.: Н. Мичев, П. Коледаров. София: Наука и изкуство, 1989. [**RSSIB:** *Rechnik na selishtata i selishtnite imena v Balgariya* 1878–1987. Sast.: N. Michev, P. Koledarov. Sofiya: Nauka i izkustvo, 1989].
- Русинов 1990:** *Русинов, Р.* По въпроса за функцията на определителния член в микро-топонимията. – Състояние и проблеми на българската ономастика. Том 1. Брой 1. Велико Търново: Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий“.

- [**Rusinov 1990:** *Rusinov, R.* Po voprosa za funktsiyata na opredelitelniya chlen v mikrotoponimiyata. – Sastoyanie i problemi na balgarskata onomastika. Tom 1. Broj 1. Veliko Tarnovo: Universitetsko izdatelstvo „Sv. sv. Kiril i Metodiy“].
- Стаменов 2011:** *Стаменов, М.* Съдбата на турцизмите в българския език и в българската култура. София: Изток – Запад. [**Stamenov 2011:** *Stamenov, M.* Sadbata na turtsizmite v balgarskiya ezik i v balgarskata kultura. Sofia: Iztok – Zapad].
- Стоянов 1977:** *Стоянов, Ст.* Словообразуването в българския език. София: Народна просвета. [**Stoyanov 1977:** *Stoyanov, St.* Slovoobrazuvaneto v balgarskiya ezik. Sofia: Narodna prosveta].
- Стоянов 1980:** *Стоянов, Ст.* Граматика на българския книжовен език. III изд. София: Наука и изкуство. [**Stoyanov 1980:** *Stoyanov, St.* Gramatika na balgarskiya knizhoven ezik. III izd. Sofia: Nauka i izkustvo].
- Тенишев 1988:** *Тенишев, Э. Р.* и др. Сравнительно-историческая грамматика тюркских языков. Морфология. Москва: Наука. [**Tenishev 1988:** *Tenishev, E. R.* i dr. Sravnitel'no-istoricheskaya grammatika tyurkskikh yazykov. Morfologiya. Moskva: Nauka].
- ТБР:** *Турско-български речник.* Съст.: Н. Ванчев, Г. Гълъбов, Г. Класов, Тр. Попов, В. Шанов. II изд. София: Наука и изкуство, 1962. [**TBR:** *Tursko-balgarski rechnik.* Sast.: N. Vanchev, G. Galabov, G. Klasov, Tr. Popov, V. Shanov. II izd. Sofia: Nauka i izkustvo, 1962].



Доц. д-р А. Петкова със свои студенти и настоящи колеги:
гл. ас. д-р В. Петров, ас. А. Тодоранова, гл. ас. д-р С. Коева
и доц. д-р Вл. Маринов (декември, 2017 г.)